

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی

پایان‌نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته تاریخ فلسفه آموزش و پرورش
(گرایش تعلیم و تربیت اسلامی)

موضوع:

نقش دعا در تربیت انسان از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام

استاد راهنما

حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر سعید بهشتی

استاد مشاور

جناب آقای دکتر محمدحسن آموزگار

استاد داور

جناب آقای دکتر علی قائمی

نگارش

مسعود قریب

تاریخ دفاع: ۸۸/۱۱/۱۴

تقدیم به :

رسول گرامی اسلام صلوات الله علیه و اهل بیت مکرمش
علیهم السلام ، آنان که به بشر آموختند چگونه دعا کردن و راز و
نیاز با معبود را .

و

به تمامی علما و شهدای تاریخ ،
آنانی که در تمامی لحظات حیات خویش
از اکسیر دعا بهره بردند و دمی از آن دور نگشتند.

و

به روح پرفتوح پدرم ، مرحوم تقی قریب
آنکه به من آموخت چگونه عبادت کردن را در پیشگاه معشوق.

تشکر و قدردانی :

حمد و سپاس خداوند متعال را که نعمت آموختن به من عطا نمود و مرا با اندکی از علوم بی‌نهایت جهان آشنا نمود و صلوات بر محمد و خاندان مطهرش.
و اما بعد :

این رساله مرهون مساعدت و یاری افرادی است که نامشان زینت‌بخش این سطور است.
نخست از استاد بزرگوارم حضرت حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر سعید بهشتی (روحی فداه و حفظه الله تعالی) کمال سپاس و امتنان را دارم که با راهنمایی‌های این گوهر تابناک آسمان علم و ادب این مرز و بوم توانستم ذره‌ای از خرمن بی‌نهایت علوم اهل بیت (علیهم السلام) و در رأس آن کتاب مقدس قرآن کریم را به دست آورم . همچنین از استاد ارجمند و بزرگوارم جناب آقای دکتر محمدحسن آموزگار که استاد مشاور من بوده و همواره خود را شاگرد ایشان می‌دانم کمال تشکر را دارم و از زحمات استاد عزیز و فرزانه جناب آقای دکتر علی قائمی نیز که داوری این تحقیق را به عهده گرفتند ، بسیار سپاسگزارم.
در اینجا تشکر و قدردانی خود را نثار همسر عزیزم، خانم هانیه‌سادات اعزاز که در کل دوران زندگی با ایشان لذت مناجات و دعا را درک نموده‌ام می‌نمایم و برای ایشان توفیقات روزافزون مسئلت دارم.

و نیز از پدر همسرم جناب آقای سید امیر اعزاز که با تشویق‌ها و حمایت‌های ایشان تحصیل مجدد را آغاز نمودم و نیز از مادرم خانم ایران طاهری و مادر همسرم خانم نرگس عطایی که دعاهایشان بدرقه راه من و همسرم بوده است، کمال سپاس و تشکر را می‌نمایم.

تا چه قبول افتد و چه در نظر آید ...

قال الصادق عليه السلام (في مصباح الشريعة):

«احفظ أدب الدعاء، و انظر من تدعو كيف تدعو و لماذا تدعوا ...»

و تفكر ماذا تسأل و كم تسأل و لماذا تسأل»

فرمودند امام صادق عليه السلام (در کتاب مصباح الشريعة):

«رعایت و حفظ کن آداب و شرائط دعا را، و متوجه باش که، که را می خوانی و

چگونه می خوانی و برای چه می خوانی ...»

و خوب متفکر باش که چه سوال می کنی، و چه اندازه سوال می کنی، و برای چه

سوال می کنی!»

چکیده

در فرهنگ اسلامی، دعا و راز و نیاز با خداوند از اهم واجبات و مورد تأکید فراوان می‌باشد. پژوهش حاضر که از نوع «بنیادی» و «نظری» است با روش کتابخانه‌ای و از طریق فیش‌برداری از متون دینی با تجزیه و تحلیل محتوایی، بر آن بوده که به سؤال اصلی خود؛ «نقش دعا در تربیت انسان از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم‌السلام چیست؟» پاسخ دهد.

پژوهشگر ابتدا به مفهوم دعا می‌پردازد و آنرا «خواندن همراه با خواست و طلب» می‌داند. سپس ضرورت دعا را مورد مذاقه قرار می‌دهد و در گام سوم، مراتب دعا را بیان می‌دارد که به چهار مرتبه رفع حوائج مادی، دفع مشکلات و بلاهای دنیوی، دفع عذابهای اخروی و اجابت نیاز فطری انسان به محبوب تقسیم می‌شود.

در مرحله بعد نقش دعا در تربیت انسان از چهار جنبه مورد بررسی قرار گرفته و نتایج زیر حاصل شده است:

از جنبه اخلاقی؛ دعاکننده باید توجه خود را از غیر خدا قطع نموده، خلوص نیت را لحاظ کند و همچنین از رذائل اخلاقی مبری و به صفات پسندیده الهی آراسته گردد.

از بعد اجتماعی؛ دعاکننده برای تسریع در اجابت دعا باید اولاً دعای بر دیگران را بر حاجت خود مقدم دارد. ثانیاً به دعای جمعی و گروهی همت گمارد.

از جنبه عاطفی؛ دعاکننده باید ابراز احساسات خود را به خداوند در ابتدای دعا با مدح و ثنای الهی نشان داده سپس ابراز عشق و محبت خود را به پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و اهل بیت او (علیهم‌السلام) با صلوات بر ایشان اثبات نماید و همچنین از استغفار نسبت به معاصی خود غفلت نورزد.

و از جنبه جسمانی؛ انسان دیندار برای پیشگیری و درمان بیماری‌ها علاوه بر دارو و درمان باید به «دعادرمانی» توجهی جدی نماید و بهترین کلید حل امراض جسمانی و روانی و رفع اضطراب‌های زندگی را در راز و نیاز با پروردگار بداند.

کلیدواژگان:

قرآن، معصومین، دعا، تربیت

فهرست

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات	۱
۱-۱. مقدمه	۲
۲-۱. بیان مسئله	۶
۳-۱. اهمیت تحقیق	۸
۴-۱. اهداف تحقیق	۹
۵-۱. سؤالات تحقیق	۱۰
۶-۱. تعریف اصطلاحات	۱۱
۱-۶-۱. دعا	۱۱
۲-۶-۱. تربیت	۱۲
۳-۶-۱. قرآن	۱۲
۴-۶-۱. معصومین علیهم السلام	۱۳
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه ی تحقیق	۱۴
۱-۲. مقدمه	۱۵
۲-۲. مبانی نظری	۱۶
۱-۲-۲. نظریات برخی متفکران مسلمان	۱۶
۱. سدید الدین محمد بن محمد عوفی	۱۶
۲. علامه محمد تقی جعفری	۱۷
۳. استاد شهید مرتضی مطهری	۱۷
۴. شهید سید محمد حسینی بهشتی	۱۸

- ۱۹.....۵.د.کتر علی شریعتی.....
- ۲۰.....۲-۲-۲.نظریات برخی متفکران غیر مسلمان.....
- ۲۰.....۱.ویلیام جیمز.....
- ۲۱.....۲.مهاتما گاندی.....
- ۲۲.....۳.د.کتر الکسیس کارل.....
- ۲۳.....۴.د.کتر توشیهیکو ایزوتسو.....
- ۲۳.....۲-۳.پیشینه تحقیق.....
- ۲۳.....۱.پایان نامه ها.....
- ۲۷.....۲.مقالات.....
- ۲۹.....**فصل سوم: روش شناسی**.....
- ۳۰.....۳-۱.مقدمه.....
- ۳۰.....۳-۲.نوع تحقیق.....
- ۳۱.....۳-۳.روش تحقیق.....
- ۳۲.....۳-۴.روش گردآوری اطلاعات.....
- ۳۳.....۳-۵.روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....
- ۳۵.....**فصل چهارم: یافته های تحقیق**.....
- ۳۶.....۴-۱.مقدمه.....
- ۲-۴.بخش اول: بررسی سؤال اول تحقیق:
- ۳۷.....مفهوم دعا از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام چیست؟.....
- ۳۸.....۴-۲-۱.معانی دعا (و صیغه های آن در قرآن).....
- ۳۸.....۱.خواندن، دعا کردن، خواستن از خداوند.....
- ۳۸.....۲.ندا دادن، صدا زدن.....
- ۳۹.....۳.دعوت کردن به چیزی یا به سوی کسی، فرا خواندن.....

۴. استغاثه، یاری خواستن ۳۹
۵. قرار دادن، قائل شدن ۴۰
۶. درخواست کردن، پرسیدن ۴۰
۷. عبادت کردن، پرستیدن ۴۰
۸. فریاد زدن از روی حسرت و اندوه ۴۱
۹. خواندن، نامیدن ۴۱
۱۰. فرمان دادن، امر کردن (به صیغه مجهول) ۴۲
۱۱. در باب افتعال به معنی: خواستن، طلبیدن ۴۲
۱۲. به معنای ادّعا، ماحصل گفتار ۴۲
۱۳. به لفظ «دَعِيَ» به معنی: «پسر خوانده» که جمع آن «أدعیاء» است ۴۲
- ۲-۲-۴. انواع دعا ۴۳
- ۳-۲-۴. چند اصطلاح در باب دعا به درگاه خداوند ۴۳
۱. رَغَبَت ۴۳
۲. رَهَبَت ۴۴
۳. تَضَرَّع ۴۵
۴. تَبَتَّل ۴۶
۵. اِبْتِهَال ۴۷
۶. استعاذه ۴۸

۳-۴. بخش دوم: بررسی سؤال دوم تحقیق:

ضرورت دعا از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام چیست؟ ۴۹

۴-۴. بخش سوم: بررسی سؤال سوم تحقیق:

مراتب دعا از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام چیست؟ ۵۹

۱-۴-۴. مراتب دعا بر اساس روایات ۶۰

۱-۴-۴-۱. رفع حوائج مادی (دستیابی به نعم الهی) ۶۱

۲-۴-۴-۱. دفع مشکلات و بلاهای دنیوی ۶۶

أ. دعا قبل از بلا..... ۶۷

أ-۱. یک نمونه عملی در دعا قبل از بلا..... ۷۱

ب. دعا در حین بلا..... ۷۲

ج. دعا بعد از بلا..... ۷۵

۳-۱-۴-۴. دفع عذابیهای اخروی (مغفرت و آمرزش الهی)..... ۷۷

۴-۱-۴-۴. سه مرتبه از مراتب دعا در حدیث نبوی صلی الله علیه وآله ۸۲

۴-۱-۴-۴. اجابت نیاز فطری درونی انسان به محبوب..... ۸۲

۴-۱-۴-۴. مراتب چهارگانه دعا در یک روایت..... ۸۸

۴-۱-۴-۴. یک نمونه عملی در مرتبه چهارم دعا ۸۹

۵-۴. بخش چهارم: بررسی سؤال چهارم تحقیق:

نقش دعا در تربیت اخلاقی از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام چیست؟ ۹۰

۴-۵-۱. شرم از حضرت حق (شرم حضور) ۹۱

۴-۵-۲. دوری از رذائل و صفات ناپسند ۹۷

۴-۵-۳. کسب فضائل و صفات مطلوب ۱۰۳

۶-۴. بخش پنجم: بررسی سؤال پنجم تحقیق:

نقش دعا در تربیت اجتماعی از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام چیست؟ ۱۰۶

۴-۶-۱. دعا برای غیر (ایثار و از خودگذشتگی داعی) ۱۰۸

۴-۶-۲. استثنائات دعا برای غیر..... ۱۱۵

۴-۶-۲-۱. شرط ایمان..... ۱۱۵

۴-۶-۲-۲. شرط عقلانیت..... ۱۱۶

۴-۶-۳. دعای همگانی (وحدت در دعا)..... ۱۱۷

۴-۶-۴. ادعیه قرآن در باب تربیت اجتماعی ۱۱۹

۷-۴. بخش ششم: بررسی سؤال ششم تحقیق:

نقش دعا در تربیت عاطفی از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام چیست؟ ۱۲۱

۱-۷-۴. ابراز احساسات نسبت به خداوند ۱۲۲

۲-۷-۴. ابراز احساسات نسبت به خلق خدا (مخلوقات) ۱۳۰

۱-۲-۷-۴. دعای بر بندگان خاص الهی ۱۳۱

۲-۲-۷-۴. دعای بر بندگان عام خدا ۱۳۷

۳-۲-۷-۴. یک استثناء در استجاب دعاى مظلوم ۱۴۱

۳-۷-۴. ابراز احساسات نسبت به خویش ۱۴۱

۴-۷-۴. یک روایت در تربیت عاطفی از ابعاد سه‌گانه ۱۴۴

۸-۴. بخش هفتم: بررسی سؤال هفتم تحقیق:

نقش دعا در تربیت جسمانی از دیدگاه قرآن و کلام معصومین علیهم السلام چیست؟ ۱۴۵

۱-۸-۴. پیشینه تحقیقات تجربی در خصوص دعادرمانی ۱۴۶

۲-۸-۴. نقش دعا در درمان یا کاهش بیماری‌ها ۱۴۸

۱-۲-۸-۴. نقش دعا در کاهش اضطراب و استرس ۱۴۹

۲-۲-۸-۴. نقش دعا در کاهش بیماری فشار خون ۱۵۰

۳-۲-۸-۴. نقش دعا در پیشگیری یا درمان سایر بیماریها ۱۵۱

۳-۸-۴. دعادرمانی در آیات و روایات ۱۵۱

۴-۸-۴. پیشینه دعادرمانی در قرآن ۱۵۴

۱-۴-۸-۴. بیماری سخت حضرت ایوب و درخواست شفا ۱۵۴

۲-۴-۸-۴. دعادرمانی حضرت زکریا ۱۵۵

۳-۴-۸-۴. دعادرمانی یوسف برای یعقوب پیامبر ۱۵۷

۴-۴-۸-۴. دعادرمانی حضرت عیسی علیه السلام ۱۵۷

۵-۸-۴. پیشینه دعادرمانی در اسلام ۱۵۸

فصل پنجم: خلاصه و نتیجه‌گیری ۱۶۴

۱-۵. مقدمه ۱۶۵

۱۶۶	۲-۵. نتیجه‌گیری از مباحث مطروحه
۱۷۴	۳-۵. محدودیت‌های تحقیق
۱۷۵	۴-۵. پیشنهادها
۱۷۵	۱-۴-۵. پژوهشی
۱۷۶	۲-۴-۵. کاربردی
۱۷۷	فهرست منابع

فصل اول

کلیات

۱-۱. مقدمه

دعا، بزرگ‌ترین لطف الهی بر بنده است. دعا، سرچشمه خیرات و توجهات حضرت حق بر آدمیان است. دعا، «مغز عبادت»^۱ و «لباس افتخار»^۲ پارسایان در دنیا و دل‌باختگان آخرت است. دعا، جوشش درون انسان است که بر قلب و زبانش جاری می‌شود و با آن می‌توان جهانی را دگرگون ساخت. دعا، قفل‌های بسته را باز می‌کند و بر هر درد بی‌درمان طبابت می‌کند^۳. باید اذعان نمود که باشکوه‌ترین حالت انسان، در لحظه دعا و نیایش به منصفه ظهور می‌رسد. زمانی که او خاضعانه و خاشعانه در محضر معبود خود اظهار عجز و ناتوانی می‌کند و از او یاری می‌طلبد^۴. او بدین طریق از همه تعلقات مادی و دنیوی رها می‌شود و تنها به «او» می‌اندیشد و با «او» سخن می‌گوید. او مسبب الاسباب عالم را فقط «او» دانسته و از همه می‌بُرد تا تنها به خالق خود پیوند یابد. دعا، نقطه اتصال روح جویای حقیقت است به مبدأ و حقیقت آفرینش. آدمی با دعا، راهی به سوی معشوق خود می‌یابد؛ معشوق راستین جهان ... او به آرزوی اجابت خواهش و تمنای خود دست نیاز به سمت محبوب دراز می‌کند و در آستان او سر به سجده می‌نهد و «خودیت» خود را به کناری می‌نهد تا به «الوهیت» برسد و اینجاست که اوج بندگی جلوه‌گر می‌شود. دعا، یک آغاز است. آغازی که فرجامش اجابت است. دعا، یک حرکت است، حرکتی که از سوی نور و

1- قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: «الدعا مخ العباد» (ابن فهد، بی‌تا، ص ۱۴)

2- امیرالمؤمنین علیه السلام به نوف بکالی فرمودند: «یا نوف طوبی للزاهدین فی الدنیا الراغبین فی الآخرة اولئک قوم اتخذوا الارض بساطاً و ترابها فراشاً و ماء هاطیباً و القرآن شعاراً و الدعاء دثاراً ثم رفضوا الدنیا رفضاً علی منهاج المسیح» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۰): «ای نوف، خوشا به حال پارسایان در دنیا و دل‌باختگان آخرت اینانند کسانی که زمین را بساط و خاکش را فرش و آب آن را گوارا قرار دادند، شعارشان قرآن و لباس افتخارشان دعا، پس دنیا را به عاریت گرفته‌اند مانند عیسی بن مریم» (دیلمی، ترجمه رضایی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۴۹)

3- قال الصادق علیه السلام: «علیک بالدعا فانه شفاء من کل داء»: «بجسب به دعا، زیرا دعا درمان هر دردی است» (کلینی، ترجمه کمره‌ای، ۱۳۷۲، ج ۶، صص ۲۶-۲۷)

4- در نماز هم بارها تکرار می‌کنیم: «ایاک نعبد و ایاک نستعین»: «تنها تو را عبادت (دعا) می‌کنیم و تنها از تو یاری می‌طلبیم».

روشنایی ... حرکتی که باید از طرف بنده آغاز شود تا شایسته عنایت و بذل توجه رب خویش قرار گیرد و ... آنگاه لحظه استجابت فرا می‌رسد.

انسانی که با دعا انس گرفته است، معنای شکست را نمی‌داند. با دعا، شکستی در زندگی وجود ندارد. همه زندگی پیروزی است. با دعا مشکلات و مصائب حیات، دیگر چون کوه نمود نخواهند کرد که برای شخص داعی آنان گاهی هستند در برابر اراده حق. با دعا، انسان استواری کوه را می‌یابد و گستردگی دریا را. انسان تا فقط به خویش می‌اندیشد قطره‌ای ناتوان و تنهاست و چون به دریای دعا و نیایش وصل می‌شود، دریایی می‌گردد بی‌نهایت و عظیم ... و بدون طوفان و موج‌های سهمگین ... آرام ... و در عین حال خروشان ...

قطره دریاست اگر با دریاست ورنه او قطره و دریا، دریاست

دعا، تیری است که به سرعت به هدف، اصابت می‌کند^۱ و مرکبی است که راکب خود را به سرمنزل مقصود رهنمون می‌شود.

دعا و تضرع، «بهترین سخن»^۲، «برترین عبادت»^۳ و «گرامی‌ترین اعمال»^۴ نزد پروردگار است و تکبر نسبت به دعا نمودن باعث بغض الهی و خلود در آتش جهنم می‌شود.

1 از امام سجاد علیه السلام روایت است که: «هیچ کاری را در سرعت اجابت و وصول به هدف مانند دعا نیافتم زیرا چنان نیست که همیشه اوقات تیر درخواست بنده به مقصود برسد در عین حال باید دست از دعا برداشت.» (شیخ مفید، ترجمه ساعدی خراسانی، ۱۳۸۰، ص ۵۰۳)

2 شخصی از علی علیه السلام پرسید: کدام سخن نزد خدا بهتر است؟ فرمود: «کثرت ذکر و زاری و دعا به درگاهش.» (شیخ صدوق، ترجمه کمره‌ای، ۱۳۷۶، ص ۳۹۵)

3 قال الباقر علیه السلام: «افضل العباده الدعاء» (کلینی، پیشین، ص ۱۴)

و نیز؛ حنان بن سدیر از پدرش روایت کرده که به حضرت باقر علیه السلام عرضه داشتم که چه عبادتی از همه عبادت‌ها بالاتر است؟ امام پنجم علیه السلام فرمود: «هیچ چیز نزد خداوند تبارک و تعالی از آن محبوب‌تر نیست که دعا کنی و از او حاجت بخواهی و هیچ کس نزد خداوند میغوض‌تر از آن نمی‌باشد که در عبادت او (یعنی دعا کردن و حاجت خواستن از او) تکبر ورزی و از نعمت‌هایش چیزی نخواهی.» (الطبرسی، ترجمه میرباقری، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۲)

4 - رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «هیچ چیز نزد خدا از دعا گرامی‌تر نمی‌باشد.» (همان)

اگر دعا کردن بنده، شاید و احتمالی است اما اجابت مولا قطعی و یقینی است، چنانچه از امام صادق علیه السلام روایت است که خداوند ضمن یک سلسله پندهای گرانقدر به عیسی علیه السلام فرمود:

[ای عیسی] مرا بخوان که من به تو نزدیکم و مرا نخوان جز به زاری و یک دل که هرگاه تو مرا چنین بخوانی ترا اجابت کنم... از من بخواه و از دیگری مخواه [ه]، از تو دعا شاید و از من اجابت باید... ای عیسی چون غریقی مرا دعا کن که دادرسی ندارد...

(صدوق، ترجمه کمره‌ای، ۱۳۷۶، ص ۵۱۶ و ۵۱۹)

و دعا، یاد کردن خداست به زیباترین صورت. دعا، دست نیاز به سوی بی‌نیاز هستی بخش است و او کریم‌تر از آن است که دستان دعاکننده‌اش را خالی بازگرداند^۱ و دلیل آنکه گفته‌اند پس از دعا، دستان خویش را بر صورت بکشیم سرّی است که از اجابت دعا حاصل می‌شود^۲ و خداوند ابراز نیاز بنده‌اش را به درگاه خویش دوست دارد و کسی را که از فضل او سوال نکند به فقر و بدبختی دچار می‌کند^۳ و

○ و نیز؛ امام صادق علیه السلام به نقل از امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: «احب الاعمال الى الله عزوجل فی الارض الدعاء»: «دوست‌ترین کارهای در زمین به خدا عزوجل، دعا است.» (کلینی، پیشین، صص ۱۹-۱۸)

1- روایت شده است که دانیال نبی در زمان پادشاهی ستمگر دستگیر و در چاهی زندانی شد و آن پادشاه درندگانی را در آن چاه انداخت اما درندگان به دانیال نزدیک نشدند و او را مجروح نساختند. خدای تعالی به پیامبری از پیامبران خود وحی کرد که: برای دانیال غذایی ببر! عرضه داشت: پروردگارا دانیال کجاست؟ فرمود: از ده بیرون رو! گفتاری تو را راهنمایی خواهد کرد و گفتار او را به آن چاه رسانید. آن پیامبر طعام را به چاه فرو فرستاد و وقتی دانیال طعام را پیش خود دید، گفت: حمد خدایی را که یادکننده‌اش را فراموش نمی‌کند، و سپاس خدایی را که دعاکننده‌اش را دست خالی باز نمی‌گرداند. (ابن فهد، ترجمه نائجی، ۱۳۸۱، ص ۸۵)

2- امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «هیچ بنده دست به درگاه خدای عزیز جبار برنیورد جز اینکه خدا عزوجل شرم دارد از اینکه آن را تهی برگرداند تا از فضل رحمت خود در آن بنهد و هرگاه یکی از شماها دعا کرد، دستش را برنگرداند تا آن را به روی و سر خود بکشد.» (کلینی، پیشین، ص ۲۹)

3- قال الصادق علیه السلام: «من لم یسأل الله من فضله افتقر»: «هر کس از فضل و احسان الهی درخواست نکند، فقیر و بیچاره گردد.» (الطبرسی، پیشین، ص ۲)

شاعر نیز این حدیث را زیبا به نظم درآورده است که:

صادق آل محمد در خیر گفت من لم یسأل الله افتقر (باقری بیده‌ندی، ۱۳۶۳، ص ۳۳۵)

نعمت‌هایش را به نعمت مبدل می‌نماید و بیچاره آن کسی که از دعا کردن استنکاف ورزد که او عاجزترین مردمان است.^۱ دعا کردن آنچنان تأثیرات حیرت‌انگیزی دارد که حتی حیوانات نیز از آن بی‌بهره نیستند و حاجات خود را از درگاه الهی می‌طلبند^۲ و جایی که این موجودات فاقد عقل و اندیشه سر تعظیم به آستان حضرت حق فرود می‌آورند و از دعا استمداد می‌کنند چه بیچاره است انسان صاحب عقلی که از زاری و تضرع به درگاه آن ذات بی‌همتا شانه خالی کند و از نیایش - به بهانه عدم استجاب - خودداری ورزد؟! دعا مانند ابر زاینده‌ای است که استجاب، فرزند یگانه اوست و باران اجابت فقط از چنین ابری زینده است.^۳ دعا وسیله تقرب به خداوند است و فقط اوست که حاجات کوچک و بزرگ بنده را به مرتبه استجاب می‌رساند.^۴

و از برکات دعا اینکه باعث گشودن درهای رحمت الهی گشته و غضب و هلاکت الهی را از

انسان دور می‌سازد.^۵

1 - قال علی علیه السلام: «اعجز الناس من عجز عن الدعاء»: «ناتوانترین مردم کسی است که در دعا ناتوان است.» (تمیمی آمدی، ترجمه درایتی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۷) و پیامبر صلی الله علیه و آله نیز فرموده‌اند: «عاجزترین مردم کسی است که از دعا کردن عاجز باشد.» (دیلمی، ترجمه رضایی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۱۹۵)

2 - از امام صادق علیه السلام روایت است که: «مردم به روزگار سلیمان علیه السلام گرفتار قحطی و خشکسال شدند، برای طلب باران بیرون آمدند. ناگاه به مورچه‌ای برخوردند که بر روی پاهای خویش ایستاده و دستها را بر آسمان برافراشته و می‌گوید: پروردگارا همانا ما خلقی از آفریده‌های تو هستیم، ما را از فضل و احسان تو بی‌نیازی نیست، از پیشگاه خود به ما روزی برسان و ما را به گناه‌های آدمیان سفله و فرومایه فرو مگیر.» (فتال نیشابوری، ترجمه مهدوی دامغانی، ۱۳۶۶، صص ۵۲۲-۵۲۱)

3 - امام صادق علیه السلام فرمود: «دعا منبع و مرکز و هم وسیله رسیدن به حاجات است چنانکه ابرها پایگاه باران می‌باشند.» (الطبرسی، پیشین، ص ۴)

4 - سیف تمار می‌گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: «هیچگاه دست از دعا برندارید، که شما به هیچ وسیله‌ای بمانند آن به درگاه خدا نزدیکی پیدا نخواهید نمود، و هیچگاه حاجت و درخواستی را به خاطر ناچیز بودنش از دست ندهید و از آن منصرف نگردید، زیرا آن کس که اختیاردار حاجات ناچیز است، همان کسی است که اختیاردار حوائج بزرگ است.» (شیخ مفید، ترجمه استاد ولی، ۱۳۶۴، ص ۳۱)

5 - نبی گرامی اسلام صلوات الله علیه و آله فرمود: «هرگاه اذن فرماید خداوند بنده‌ای را برای دعا کردن باب رحمت به روی او می‌گشاید و خداوند کسی را که دعا کند هلاک نمی‌کند و غضب می‌کند زمانی که مردم ترک سوال از او نمودند، پس هر یک از شماها باید همه چیز را از خدا بخواهد حتی بند کفش را، و اسلحه مؤمن (برای غلبه بر دشمن و حوادث) دعا کردند.» (دیلمی، ترجمه مسترحمی، ۱۳۴۹، ج ۲، صص ۱۷۰-۱۶۹)

و در یک کلام؛ دعاکنندگان مورد محبت و عشق الهی قرار گرفته و در سایه رحمت حق در آرامش زندگی می‌کنند که امام باقر علیه السلام فرموده‌اند:

«خداوند از میان بندگان آدم بسیار دعاکننده را دوست دارد.»

(الطبرسی، ترجمه میرباقری، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۱)

توضیحاتی که مذکور افتاد همگی دال بر تأکید و اصرار شارع مقدس بر لزوم توجه دینداران به دعا و راز و نیاز با خداوند می‌باشد و این می‌طلبد که پژوهشی کامل‌تر از پژوهش‌های قبلی در این حیطة بسیار بااهمیت انجام گردد. این تحقیق سعی بر این دارد که به این مهم دست یابد.

۱-۲. بیان مسئله

با بررسی پایان نامه‌ها و مقالات متعددی که به موضوع تحقیق پرداخته‌اند این نتیجه حاصل شد که این قبیل تحقیقات از مشکلات خاصی رنج می‌برد. مشکلاتی چون کلی‌گویی، پرنویسی، عدم انسجام منطقی و عدم بررسی همه‌جانبه و دقیق مسئله دعا در تربیت انسان از جمله این موارد است.

ضمن آنکه کتاب‌های فراوانی در زمینه دعا، نیایش و راز و نیاز با خداوند نگاشته شده که متأسفانه پراکندگی مطالب و عدم دسته‌بندی صحیح علمی و تکرار مکررات در آنها بی‌شمار می‌باشد. علاوه بر این جای تعجب است که با وجود منابع غنی روایی و نیز آیات متعدد قرآن در باب دعا، نشریات علمی-پژوهشی کشور به این مقوله سرنوشت ساز در زندگی انسان، توجهی جدی ننموده‌اند. در حالی که دعا، چون درخت تناوری است که ریشه‌های آن ایمان، اخلاص، معنویت، دوری از معاصی، ابراز احساسات ناب انسانی و ... می‌باشد و فرد دعاکننده برای رساندن دعای خویش به مرحله استجابت باید به شرایط ایمانی خاصی برسد که این شرایط خاص اسباب رشد و تعالی وی را فراهم می‌نماید و در تربیت او نقش بسزایی را بازی می‌کند.

با این اوصاف پژوهشی که به موضوع «دعا» از منظر آیات و روایات، آنهم با نگاه تربیتی پرداخته باشد و در ضمن از کلی گویی و پرنویسی مصون و به متون دینی به صورت همه جانبه نگریسته باشد انجام نشده بود، و نیاز به آن به شدت احساس می‌شد.

بنابراین مسئله تحقیق حاضر عبارتست از:

«نقش دعا در تربیت انسان از دیدگاه قرآن و کلام معصومین (علیهم السلام) چیست؟»

این پژوهش می‌تواند زمینه‌ای را برای تحقیقات تطبیقی میان تعلیم و تربیت اسلامی و دیگر نظام‌های تربیتی دینی فراهم نماید و همچنین پژوهشگران علاقمند می‌توانند در ادامه این پژوهش (که فقط به چهار بعد اخلاقی، اجتماعی، عاطفی و جسمانی پرداخته است)، به تحقیق بیشتری در زمینه ابعاد دیگر دعا (فردی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و...) پردازند.

علاوه بر این با بررسی در فرآیند تعلیم و تربیت، این نتیجه بدست آمد که در شرایط فعلی جامعه ایران، دعا از مقوله لسانی فراتر نرفته و مراحل بالاتر دعا آنچنان که باید مورد توجه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت کشور قرار نگرفته است. به همین دلیل افراد دعاکننده فراوانی مشاهده می‌شوند که برعکس دستورات پیشوایان دین، از فضایل اخلاقی مبری و به رذایل اخلاقی آلوده‌اند و دعای برخویش را به دعای بر دیگران ارجح می‌دانند و در دعای خود طلبکارانه با خداوند سخن می‌گویند و از عشق و محبت واقعی به خالق خویش تهی هستند و به دعا فقط در لحظات نیاز رجوع می‌کنند. حال آنکه با بررسی همه‌جانبه در آیات و روایات درمی‌یابیم که دعا نه فقط برای لحظه نیاز که برای تمامی اوقات و ساعات حیات مورد نیاز آدمی است. پژوهش حاضر به مسئولین تعلیم و تربیت کشور افقی جدید را برای ساختن فرزندان آینده این مرز و بوم نشان می‌دهد.

۱-۳. اهمیت تحقیق

تحقیق حاضر، از جنبه‌های مختلف دارای اهمیت می باشد که نکات زیر مبین این موضوع است:

۱- انسان در طول زندگانی خویش به یک تکیه گاه محکم نیاز دارد تا از نگرانی‌ها و اضطراب‌ها رهایی یابد. دعا و نیایش به درگاه الهی می تواند چون تکیه گاهی استوار و ریسمانی محکم آدمی را در برابر بلاها و گرفتاری‌های دنیوی ثابت قدم نگه دارد و تحقیق حاضر این مسئله را مورد توجه و مذاقه قرار داده است.

۲- رابطه انسان با جهان ابعاد گوناگونی دارد ولی مهمترین و اساسی‌ترین آن روابط، ارتباط او با خالق و معبودش می باشد و البته این ارتباط جز با دعا و راز و نیاز به دست نمی آید. دعا، گفتگوی انسان خاکی است با آفریننده خویش و این گفتگو از این جهت دارای اهمیت است که باعث می شود به قول علامه محمد تقی جعفری (۱۳۷۹، ص ۱۴۰) «بی نهایت کوچک ناقص» به «بی نهایت بزرگ کامل» اتصال یابد.

۳- تاکیدات مکرر قرآن و معصومین ۱۴ گانه شیعه بر توجه دینداران و مومنین بر دعا و نیایش نشان از تاثیر والای این عمل بر تربیت انسان دارد. پیشوایان مذهبی اسلام ضمن اصرار بر این اصل مهم دینی، خود نیز الگوی بی مثال دعا و راز و نیاز با خداوند بوده‌اند. ایشان در تمامی مراحل حیات خویش به این دستاویز الهی چنگ زده و لحظه‌ای از آن غفلت نورزیده‌اند. ائمه اطهار علیهم السلام بر این باور بوده‌اند که دعا کننده هیچگاه دست رد بر سینه اش نمی خورد چنانچه امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «به کسی که دعا داده شد، از بر آورده شدن محروم نخواهد شد.» (تمیمی آمدی، ترجمه درایتی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۸) و نیز فرموده‌اند: «کسی که خدا را خواند، پاسخ گرفت.» و نیز؛ «کسی که در خانه خدا را بکوبد، بر او گشوده شود.» و نیز؛ «کسی که کوبیدن در را ادامه دهد و ایستادگی کند،